

DOI 10.15407/kraieznavstvo2022.01-02.006

УДК 908(447.82)+94(447.82)

Геннадій Бондаренко (м. Луцьк)

кандидат історичних наук, професор

Волинського національного

університету імені Лесі Українки

E-mail: bgv1946@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2185-8941>

Волинезнавство як форма і зміст краєзнавчої діяльності Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Ця публікація стосується питань запровадження і використання волинезнавства як важливого напрямку краєзнавчих досліджень і краєзнавчої освіти у Волинській області. Вона охоплює важливі сторони діяльності краєзнавців Волині і об'єднання зусиль різних установ і організацій спільно з Волинською обласною організацією НСКУ для створення системи поширення волинезнавства в освітній сфері, в культурі та науці. Розповідається про обласну програму розвитку краєзнавства до 2010 р. і поширення курсу «волинезнавство» у навчальних закладах від 2005 року і на наступні роки. Представлені окремі матеріали з волинезнавства, у тому числі в електронних варіантах. Волинезнавство має глибокі традиції, які пройшли крізь призму організації краєзнавчої роботи та дослідницької діяльності. Накопичено досвід дослідження і вивчення свого краю у багатьох школах області, створено музейні заклади. Важливою місією волинезнавства є створення можливості поєднати роботу освітян і працівників бібліотек, архівів, музеїв, а також використати експозиції і фонди багатьох музеїв, світлиць, музейних кімнат окремих установ та результати власної пошукової діяльності учнів і студентів у патріотичному вихованні та громадянській освіті.

Ключові слова: Волинь, волинезнавство, Волинська обласна організація НСКУ.

Hennadii Bondarenko (Lutsk)

Historical Sciences, Professor,

Lesya Ukrainka Volyn National University

E-mail: bgv1946@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2185-8941>

Volyn Studies as a Form and Content of Local History Activity of the Volyn Regional Organization of the National Union of Local Historians of Ukraine

The publication deals with the introduction and use of Volyn studies as an important area of local lore research and local lore education in the Volyn region. It covers important aspects of the activities of local historians of Volyn and the joint efforts of various institutions and organizations together with the Volyn regional organization of the NSU to create a system of dissemination of Volyn studies in education, culture and science. It tells about the regional program for the development of local lore until 2010 and the spread of the course «Volyn studies» in educational institutions since 2005. Some materials on Volyn studies are presented, including in electronic versions. Volyn studies has deep traditions that have passed through the prism of organizing local studies and research activities. The experience of research and study of the region has been accumulated in many schools of the region, museum institutions have been created. An important mission of Volyn studies is to create an opportunity to combine the work of educators and employees of libraries, archives, and museums, as well as to use the expositions and funds of many museums, light houses, museum rooms of individual institutions and the results of students' own research activities in patriotic education and civic education.

Key words: Volyn, Volyn studies, Volyn regional organization NSKU.

Актуальність теми. В Україні однією з важливих проблем її національного і культурного розвитку є створення системи регіональних краєзнавчих досліджень, поширення краєзнавчої освіти та організація краєзнавства з метою національно-патріотичного виховання.

Багато віків наша історія вписувалась в європейську та світову на потребу тих націй і тих держав, у складі яких знаходились українські землі, а саме на потребу Польської, Румунської, Угорської держав, Російської імперії та Радянського Союзу. Сьогодні постало питання вписування історії Волині та України в європейську та світову історію на потребу і з позицій сучасної Української держави та нації.

Краєзнавство Волині й Полісся є однією з цікавих сторінок краєзнавства України. Слід відмітити те, що це є прикордонний регіон, де перетинаються шляхи спілкування різних народів. А це спілкування, пов'язане із складною політичною історією краю, не завжди було безхмарним. Війни і революції, переселення, виселення і депортації, накладання інтересів різних держав з метою асиміляції – такі віхи життя краю. У складні роки розгортання краєзнавчого руху повоєнного часу чільне місце займало шкільне краєзнавство, копітка, повсякденна робота вчителів і учнів. Це у той час, коли не було потужних кадрів вищої школи, архівних, музейних і бібліотечних установ. З розпадом СРСР змінюється зміст краєзнавства і краєзнавчої освіти.

Згідно з Указом Президента України у 2001 р.,¹ Постановою Кабінету Міністрів України 2002 р. діяла Програма розвитку краєзнавства в Україні до 2010 р. На основі цих документів була створена обласна Програма 2003 р., в якій передбачено певні кроки щодо розвитку краєзнавства Волинської області.

Відповідно до цих документів створюється у 2005 р. програма курсу «волинезнавство» на основі співпраці Центру дослідів Волині і кафедри археології та спеціальних історичних дисциплін Волинського університету імені Лесі Українки, кафедри теорії і методик викладання шкільних предметів Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, а також

Волинського обласного товариства краєзнавців. Докладно ознайомитися з поняттями Волинь, Полісся, волинезнавство можна в Частині 3 монографії Г. Бондаренка «Історичне краєзнавство Волинської області (1939-2019 роки)».²

Постановка наукової проблеми. У державі з 2003 р. діяла «Програма розвитку краєзнавства в Україні до 2010 року». Варто підкреслити, що це є державний підхід до створення національної програми, спрямованої на підтримку краєзнавства в Україні, відповідно до Указу Президента України 2001 р., Постанови Кабміну 2002 р., а також рішень III з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців, який відбувся у листопаді 2003 р.³, усіх наступних з'їздів і пленумів.

Волинезнавство – навчальний курс, розроблений як структурний компонент варіативної частини базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів⁴. Одночасно цей курс, спрямований на надання краєзнавчої освіти учням відповідно до державної «Програми розвитку краєзнавства до 2010 року», затвердженої Кабінетом міністрів України постановою від 10.06. 2002 р. і обласної «Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року».

Мета курсу – створення цілісної системи краєзнавчої освіти у середній школі для формування в учнів національної свідомості на основі ознайомлення з головними історико-культурними і природними об'єктами, з історичними постатями, з демографічною, екологічною та економічною ситуацією в краї.

Основними завданнями курсу є:

- ♦ формування цілісної системи знань про рідний край як об'єкт пізнання;
- ♦ формування уявлень учнів про Волинь, Полісся та Волинську область як адміністративно-територіальну одиницю, про район і населений пункт як цілісні об'єкти пізнання;
- ♦ розширення знань школярів про Волинську область, населений пункт;
- ♦ виховання в учнів глибокої поваги і любові до малої батьківщини: області, району, населеного пункту;
- ♦ набуття і вдосконалення практичних і дослідницьких навичок краєзнавчої роботи.

¹ Указ Президента України. Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні. Урядовий кур'єр. 2001. 31 січня, Орієнтир. № 18. С. 5-6.

² Бондаренко Г. Історичне краєзнавство Волинської області (1939-2019 роки). Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 534 с.; іл.

³ III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29 – 30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 112-120.

⁴ Бондаренко Г.В. Волинезнавство. Програма факультативного курсу для загальноосвітніх шкіл (ВІППО). Луцьк, 2005. 25 с. (Рукопис).

Волинезнавство включає такі компоненти змісту:

1. Поняття Волинь і Полісся в історичних часі та просторі.
2. Волинська область – територія, історія, символіка.
3. Природно-географічні особливості.
4. Економічний розвиток.
5. Політична історія краю.
6. Населення, населені пункти та історичні постаті.
7. Культура Волині та її внесок у національну культуру.
8. Перспективи розвитку Волинської області.

Важливість викладання курсу в тому, щоб учні усвідомили необхідність знань про рідний край і могли пов'язати його історію та культуру з українською, європейською та світовою. Важливе значення має освоєння знань і досвіду попередніх поколінь на основі занять як з учителем, так і самостійної пошукової роботи та ознайомлення з пам'ятками і пам'ятними місцями краю, особливо музеями краєзнавчими, історичними, меморіальними тощо.

Волинезнавство дає можливість широкого використання міжпредметних зв'язків, а також може стати інтегрованим курсом з цілісного і системного викладання знань про край.

Виконання програми створює важливі умови вироблення особистісного ставлення учня до того, що відбувалось і відбувається в краї, а також сприятиме перспективному мисленню, спрямованому на бачення області у майбутньому і свого місця в історичному процесі, в суспільстві. Особливістю курсу є можливість використання надбань самих учнів у процесі краєзнавчої роботи, а також матеріалів, які були зібрані їх попередниками та оформлені у відповідні альбоми, гербарії, виставки, музейні експозиції.

Програмою передбачені екскурсії, практичні, семінарські заняття, конференції. У кожному класі на вивчення курсу відводиться 34 години (1 година на тиждень).

У рамках Регіональної програми, яка охоплює проблеми розвитку краєзнавства у Волинській області до 2010 р., проведені історико-краєзнавчі конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся», збірники доповідей та повідомлень яких мають важливе значення у поширенні краєзнавчої освіти у Волинській об-

ласті, визначають пріоритети у напрямках краєзнавчих досліджень. Конференції відбуваються в усіх районах області для того, щоб забезпечити як викладання курсу «волинезнавство», так і поширення краєзнавчої освіти в краї, забезпечити збереження історичної пам'яті та історичного досвіду, відтворення минулого, враховуючи потреби держави і нації в історико-культурній спадщині у вихованні патріотизму і для формування демократичного, громадянського суспільства.

5 грудня 2006 р. у Києві відбувся пленум Правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, на якому заслухано звіти про діяльність краєзнавчих товариств Волинської і Черкаської областей, а також круглий стіл «Краєзнавство і освіта в Україні».

Учасники Пленуму обговорили і схвалили звіти та роботу обласних товариств і підтвердили ті напрями діяльності Спілки, які були визначені III з'їздом ВСК у 2003 р. Постанова Пленуму підтвердила важливість історико-краєзнавчих досліджень, розвитку краєзнавчої освіти в регіонах України, необхідність подальшої участі краєзнавчих організацій та краєзнавців у реалізації важливих державних програм, а саме: «Звід пам'яток історії та культури України», «Книга пам'яті», «Книга скорботи», «Реабілітовані історією», нова енциклопедія «Історія міст і сіл України», які стосуються кожної області і кожного району в державі.

На круглому столі багато уваги приділили краєзнавству шкільному і у закладах вищої освіти. Особливо гостро постало питання створення підручників і посібників із загальних проблем історичного краєзнавства і викладання краєзнавства, факультативів та спецкурсів у регіонах. Висловлювалася думка про те, що необхідно Міністерству освіти і науки визначити обов'язковість такого предмету як краєзнавство і в регіонах спрямувати роботу на забезпечення його викладання посібниками, методичними розробками, хрестоматіями. Причому говорилося і про врахування вікових особливостей учнів. Важлива роль відводилась роботі позашкільних закладів, а також музеїв різного підпорядкування.

Слід зауважити, що такий посібник для ЗВО був виданий у 2016 р.⁵

Цілі та завдання дослідження. Ця стаття має на меті вказати на те, яке важливе місце у

⁵ Основи краєзнавства : підруч. для студ. вищих навч. закладів / За ред. О. Реєнта. Харків, 2016. 276 с.

грунтовній краєзнавчій освіті займає використання наукових досліджень, у тому числі учнівських та студентських. Краєзнавчі дослідження студентів і учнів є частиною конкурсних наукових робіт, акцій, які проходять у зв'язку з підготовкою до написання тому енциклопедії з історії міст і сіл України, зокрема Волинської області. Це та необхідна робота, яка сприяє збереженню історичної і генетичної пам'яті, забезпечує демографічне виховання. Завдання цієї публікації наголосити на сучасних аспектах розвитку волинезнавства і краєзнавчої освіти, показати роль наукових досліджень у сфері краєзнавства, визначити їх напрями.

З метою цілеспрямованого виконання завдань краєзнавчих програм і для створення системи краєзнавчої освіти в Україні необхідно постійно проводити дослідницьку та пошукову наукову роботу. У Волинській області для цього вирішено об'єднати навчальні, наукові заклади, музеї, бібліотеки, архіви та дослідників і краєзнавців не лише на виконання Програми розвитку краєзнавства до 2025 р., а й сприяти створенню комплексної системи організаційної, науково-дослідницької та освітньої краєзнавчої роботи, спрямованої на:

- забезпечення науковою та навчально-методичною літературою курсу «Волинезнавство», який запроваджено в 2005 р. управлінням освіти та науки в школах Волинської області.

- створення електронного банку інформації про дослідження і дослідників Волині та Полісся;

- підготовку до видання тому «Історія міст і сіл України. Волинська область» серед томів нової енциклопедії;

- створення гербів і прапорів в усіх адміністративно-територіальних одиницях області відповідно до закону «Про місцеве самоврядування» і враховуючи створені територіальні громади. Це є важливі атрибути, ознаки цивілізованої європейської держави, члена ООН;

- проведення систематичних заходів та видання періодичних наукових і науково-популярних видань, у тому числі у серії «Краєзнавча бібліотека Волині» і часописів «Літопис Волині» та «Педагогічний пошук», «Українське державотворення проблеми і сучасність», альманах «Волинський колекціонер».

- проведення краєзнавчих конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся» і видання наукових збірників, яких вже є 70 з 1985 р.;

- налагодження наукових зв'язків з організаціями, установами і дослідниками Волині в Україні та за її межами;

- здійснення науково-інформаційної діяльності у ЗМІ.

Можуть виникати й інші напрями науково-дослідницької роботи та краєзнавчої освіти в процесі реалізації діючих і наступних державних та регіональних програм.

Отже, важливим напрямом виховання і навчання є краєзнавча освіта. Вона дає можливість самоідентифікації для молоді, сприяє вихованню громадянина і патріота. Для багатьох шкільних дисциплін краєзнавство є важливим регіональним компонентом, який можна використати для вивчення історії, культури, природи, долі людей краю. Про це свідчать рішення IV, V і VI з'їздів Національної спілки краєзнавців України 2008, 2012 і 2017 рр., «Програма розвитку краєзнавства на період до 2025 року», прийнята на засіданні Правління Національної спілки краєзнавців України 30 вересня 2012 р., «Регіональна програма розвитку культури, мистецтва та туризму на 2011–2015 роки у Волинській області» Волинської облдержадміністрації.

Проблеми громадянської освіти та краєзнавства найкраще розглядати інтегровано, створюючи зрозумілу систему навчально-виховної роботи, частина якої в області може бути представлена програмами волинезнавства, одного з найважливіших напрямів краєзнавчої освіти, починаючи з початкової школи. Регіональний компонент сприятиме поглибленому профільному навчанню. Історичне, мистецьке, літературне, природничо-географічне, музейно-архівне, спортивно-туристичне краєзнавство має скласти такий інтегрований курс, який би допоміг у великому обсязі дати учням знання про свій край на тлі знань про Україну і світ. Курс спрямований також на залучення та інтегрованість шкільних предметів і можливостей позакласної роботи.

Волинезнавство має глибокі традиції, які пройшли крізь призму організації краєзнавчої роботи та дослідницької діяльності. Накопичено досвід дослідження і вивчення свого краю у багатьох школах області, створено музейні заклади. Видана значна кількість літератури для викладання цього курсу з 1 вересня 2005 року у навчальних закладах області, а саме: видання у 2008 році «Атласу історії культури Волинської області»,⁶ у 2009 році електронної версії

⁶ Атлас історії культури Волинської області. Відпов. ред. Ф. Зузук. Луцьк : Вежа, 2008. 112 с.

навчального посібника «*Волинезнавство*»⁷ та у 2014 році електронної хрестоматії⁸ з волинезнавства. Важливим виданням є книга про інтелектуальну еліту Волині,⁹ яка стала наслідком здійснення держбюджетної програми Луцької міської ради.

Досвід викладання волинезнавства сприяв вдосконаленню його програмного забезпечення. У 2014 р. на ювілейній конференції до 25-річчя ВООНСКУ представлено нову Програму з курсу «волинезнавство».¹⁰ Результати дають підстави стверджувати про доцільність такого факультативного курсу.

Розробник і автор проекту Г.В. Бондаренко, кандидат історичних наук, професор кафедри археології, давньої та середньовічної історії України, заслужений працівник народної освіти України, а також група упорядників: кандидат історичних наук Г.В. Бондаренко, кандидат історичних наук П.С. Олешко, кандидат педагогічних наук В.Є. Прокопчук, Г.Д. Романчук.

Програма факультативного курсу «Волинезнавство» розрахована на учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Складається із чотирьох взаємопов'язаних факультативних курсів: «Моя Волинь» (5 клас); «Пам'ятні місця і пам'ятки історії, культури та природи краю» (6 клас); «Волинь і козацтво» (7 клас); «Історичні постаті краю» (8 – 9 класи). Вона спрямована на реалізацію вимог освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, на логічне доповнення знань учнів з курсів історії України, всесвітньої історії, української літератури, географії, природознавства, художньої культури, образотворчого мистецтва, на створення оптимальних передумов для всебічного розвитку особистості, виховання громадянина, патріота України. Відповідно, в освітній системі регіону предмет «волинезнавство» на-

буває особливою актуальності, як важливий курс краєзнавчої освіти у Волинській області, як допрофільний курс.

Метою викладання факультативного курсу «Волинезнавство» є поширення краєзнавчої освіти серед учнів, системне і синтетичне вивчення історії, культури, природи, екології рідного краю, ознайомлення із життям та діяльністю відомих особистостей, які творили та творять минуле і сучасне регіону; формування у школярів історичної пам'яті, сприяння вихованню любові до свого міста, села, України; громадянське та патріотичне виховання школярів.

Зміст курсу максимально адаптований до вікових інтересів, можливостей та особливостей учнів базової школи. На заняттях школярі отримують можливість працювати з різними історичними джерелами, одержать навички їх групування, типології та систематизації. Особливими можуть стати заняття з використанням геральдики, нумізматики і боністики, вексилології та фалеристики, філателії, за допомогою яких можна зібрати матеріали для музею школи. Розширити свої знання про рідний край, Україну учні зможуть під час туристсько-краєзнавчих походів, екскурсій до музеїв та пам'ятних місць, діяльності зі створення або розширення власних колекцій та експозицій шкільних музеїв.

Висновки. У системі сучасної освіти та виховання громадянина важливе значення має краєзнавча освіта і патріотичне виховання. Вони не здійснюються без формування національної самосвідомості та широкого використання здобутків культури і національних традицій будь-якого регіону, які дають свій внесок у культуру світової цивілізації. Кожний район, кожний населений пункт, кожна громада має власні здобутки, які вироблені і збережені впродовж багатьох століть і є неоціненною спадщиною для наступних поколінь. Ось чому в Україні діє

⁷ Волинезнавство. Ч. 1. Історія, культура, природа, населення, історичні постаті, пам'ятки історії та культури. Навчальний посібник / Автор проекту Г. Бондаренко, керівник групи упорядників В. Прокопчук. Луцьк: Волинський національний університет, 2009. 2010 с., іл. (електронна версія).

⁸ Волинезнавство. Ч. 2. Події, факти, документи. Навчальний посібник / Автор проекту Г. Бондаренко, керівник групи упорядників В. Прокопчук. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. 420 с. (електронна версія).

⁹ Інтелектуальна еліта Волині / автор проекту і упорядник Г. Бондаренко. Луцьк: Волинські старожитності, 2012. 272 с.

¹⁰ Бондаренко Г., Олешко П., Романчук Г. «Волинезнавство». Пропонується до обговорення проект нової програми факультативного курсу. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині. Науковий збірник. Випуск 52. Матеріали ЛІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України / Упорядники Г. Бондаренко, А. Силук. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. С. 19-40.

ряд програм, які мають на меті на науковій основі створити систему краєзнавчої освіти, яка б відповідала сучасним потребам української нації та Української держави, враховувала надбання представників усіх народів, які живуть на її теренах і будують сучасне суспільство, долаючи перешкоди і труднощі політичного, економічного та соціального характеру. Участь наукових шкіл ВНУ у вивченні та дослідженні регіону має на меті реалізацію програм підготовки історії міст і сіл, інтелектуальної еліти краю, картографічних матеріалів тощо.

Поняття «волинезнавство» існує з 50-х років ХХ ст., коли його стали використовувати в українській діаспорі.¹¹ Тоді це поняття охоплювало Велику Волинь. Сьогодні воно активно використовується в межах Волинської та інших областей регіону.

Волинезнавство – факультативний курс є одним із важливих напрямів роботи в поширенні краєзнавчої освіти. Він діє в межах Волинської області як факультатив для освітніх закладів з 2005 р. Курс волинезнавства виконує кілька завдань: розширення знань про рідний край; використання цих знань у процесі патріотичного виховання; залучення до пошукової роботи; залучення і використання можливостей бібліотек, архівів, музеїв до створення системи краєзнавчої освіти у Волинській області.

Розвиток, функціонування і поширення волинезнавства покладено на Центр дослідів Волині при Волинському національному

університеті імені Лесі Українки і Лабораторію волинезнавства у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти. Координуючи свою діяльність із обласною спілкою краєзнавців, вони створюють умови для проведення різних краєзнавчих заходів, готують посібники і монографії з волинезнавства, створюють програми для викладання волинезнавчої тематики в освітніх закладах всіх рівнів акредитації.

Ще однією важливою стороною волинезнавства є спрямування на проведення екскурсій, і пошукової діяльності для живого ознайомлення з музеями, заповідниками, меморіалами, відомими особами. Волинезнавство є гнучким курсом освітнього краєзнавства, оскільки воно дає можливість створити і використати цільові програми конкретного спрямування, а саме: «Волинь у Другій світовій війні», «Історичні постаті краю», «Волинь у нумізматиці, геральдиці, фалеристиці, філателії та філокартії», «Письменники і поети краю», «Митці і мистецтво сучасної Волині», «Волиняни – герої Небесної сотні та АТО» тощо.

Важливою місією волинезнавства є створення можливості поєднати роботу освітян і працівників бібліотек, архівів, музеїв, а також використати експозиції і фонди багатьох музеїв, світлиць, музейних кімнат окремих установ та результати власної пошукової діяльності учнів і студентів у патріотичному вихованні та громадянській освіті.

References

1. Bondarenko, H. (2001). Volynoznavstvo v ukraïns'kiy diaspori i na Volyni (Vid 50-kh rokiv XX st.) Pedagogichnyy poshuk, № 4, 71-75. [in Ukrainian].
2. Bondarenko, H. (2021). Istorychne krayeznavstvo Volyns'koyi oblasti (1939-2019 roky). Luts'k: Volyns'kyu natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrayink. [in Ukrainian].
3. Bondarenko H. (Ed) (2009) Istoriya, kul'tura, pryroda, naselennya, istorychni postati, pam'yatky istoriyi ta kul'tury (Vol.1) Lutsk: Volyns'kyu natsional'nyy universytet [in Ukrainian].
4. Bondarenko H. (Ed) (2014) Podiyi, fakty, dokumenty (Vol. 2). Lutsk: Volyns'kyu natsional'nyy universytet [in Ukrainian].
5. Bondarenko H. (Ed.) (2012) Intel'ktual'na elita Volyni. Lutsk : Volyns'ki starozhytnosti [in Ukrainian].
6. Reient O. (Ed.) Osnovy krayeznavstva: pidruch. dlya stud. vyshchykh navch. Zakladiv. Kharkiv [in Ukrainian].

¹¹ *Бондаренко Г.* Волинезнавство в українській діаспорі і на Волині (Від 50-х років ХХ ст.) Педагогічний пошук. 2001. № 4. С. 71-75.